

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR

Lantos Edit

Római katolikus templomépítészet Magyarországon
1945–1970.

Doktori (PhD) értekezés tézisei

FILOZÓFIATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Prof. Dr. Ulmann Tamás DSc a Doktori Iskola vezetője

MŰVÉSZETTÖRTÉNET DOKTORI PROGRAM

Rényi András PhD a doktori program vezetője

A BIZOTTSÁG TAGJAI ÉS TUDOMÁNYOS FOKOZATUK:

Elnök: Rényi András PhD

BÍRÁLÓK:

Lővei Pál PhD, DSc

Simon Mariann CSc, PhD

A BIZOTTSÁG TAGJAI:

Titkár: Ágoston Julianna PhD

Jernyei Kis János PhD

Moravánszky Ákos PhD Prof. Em.

Papp Gábor György PhD

TÉMAVEZETŐ:

Ferkai András CSc, PhD, DSc

Budapest, 2018.

A kutatás célkitűzései

Az értekezés egy korábban részleteiben még nem tárgyalt építészettörténeti anyaggal foglalkozik. Kutatásaim egyrészt az épületanyag nagyságának és mibenlétének megválaszolására irányultak. Másrészt elengedhetetlen volt a művészettörténetben jelentős alkotóként számon tartott Árkay Bertalan műveinek azonosítása, valamint Csaba László emblematikus templomainak alapos vizsgálata is. Harmadrészt pedig a kutatások kérdéseket vetettek fel a történeti háttér és a megvalósíthatóság köztudatban élő lehetőségeivel, illetve a teljes épületanyag további lehetséges tárgyalásával kapcsolatban.

A kutatás választott módszerei

A téma feltárásához megkerülhetetlen volt az egykorú források felkutatása, beazonosítása és feldolgozása. Az állami és egyházi levéltárakban fellelhető iratanyagok megkutatása mellett ez a korabeli egyházi sajtó áttekintését is jelentette. A jelenkorból az egyházmegyei szemelvények, a helytörténetek és a történeti összefoglalások adták a legtöbbet, de természetesen áttekintem az építészettörténeti szakirodalom vonatkozó írásait is. A forráskutatások és az épületanyag bejárása együttesen rámutattak a történeti eszköztár és a kritikai olvasat alapvető fontosságára, de a prekoncepciók nélküli megközelítés szükségességére is.

Az értekezés főbb megállapításai

Az értekezés hat fejezete közül az elsőben a kutatás módszertani leírása után az épületanyag nagyságát és a formai megoldások tendenciáit vázolom fel. Közlöm az épületkialakítások és új építkezések egyes évtizedekre bontott, a kutatás jelenlegi állása mellett ismeretes számadatait. A formai, megvalósulásbeli változatok feltárása jól mutatja a tervezői és megrendelői elképzelések alakulását. Az épületanyag építészettörténetileg jelentős részét képezik a történeti formákat felhasználó épületek. A hagyományos alaprajzi és homlokzati megoldások, épülettömeg és -díszítmény alkalmazás két irányt is jelez. Az egyik a stílusban tervezés, amikor a templom arányaiban és részletformáiban is egy adott történeti stílushoz igazodik. A másik, amikor a történeti formák egyszerűsítésében a háború előtti templomépitészeti megújulás folytatása érhető tetten.

A második fejezetben a korszak történeti hátterének rövid ismertetése következik. A politikai döntések ugyanis közvetlen hatással voltak a megrendelőkre, valamint az építkezések anyagi és szabályozási hátterére. E szakasz a szakmai vélekedésben meggyökeresedett állítások (a templom helyét, méretét, kinézetét előíró szabályozás, toronyépítési tilalom) cáfolatával

indít, majd a fontosabb politikai eseményeket, döntéseket szemléli. Az épületanyag számbeli alakulása jól mutatja az építkezéseket érintő politikai és társadalmi változások hatását, még akkor is, ha helyenként meglepetéseket okoz. Az 1950–1959 közti időszakban például a központi, vallásellenes intézkedések ellenére is a templomok számának növekedését látjuk. Erre a kutatás jelenlegi állása alapján az lehet a magyarázat, hogy a központi rendelkezések hatása mellett a helyi hatalmi játszmák és a kisközösségek érdekérvényesítő ereje sem elhanyagolható.

Harmadikként a vonatkozó kortárs és korabeli építészeti szakirodalmat tekintem át. A jelenkori nemzetközi munkákra a tárgyalásmódok, értékelési szempontok sokfélesége jellemző. A tisztán esztétikai szempontú megközelítések mellett a nyugat-európai és amerikai szakirodalomban az építészegyéniségek alkotói elképzelései, az építészet mindennapos gyakorlata, a felhasználók szempontjai, sőt a formai ismétlődések (esetenként a típustervezés) mikéntjei is vizsgálat tárgyát képezik. Fontosnak tartottam tanulmányozni azt is, hogy korszakunk tervezői milyen templomépítészeti kérdésekkel szembesültek, léteztek-e speciális, az adott épülettípusra jellemző formaproblémák? Ehhez a korabeli templomépítészeti szakirodalom ismertebb összefoglalásai mellett az építészeti szaksajtó vonatkozó írásait tekintettem át. Ezt az a tény is indokolta, hogy korszakunk építészeinek eddigi ismereteink alapján adott volt ez a tájékozódási lehetőség. A kortárs és korabeli szakirodalom rávilágított arra, hogy nincs szó a formai szempontok, azon belül is a különleges megoldások ismertetési, illetve értékelési primátusáról. A korszakkal foglalkozó, 1999 óta született építészettörténetekben a megírásnak egyaránt fontos szempontjai a megépítendő templomok mennyiségi, a megbízók formai, illetőleg a liturgiának megfelelő elvárásai, az építkezések létrejöttének körülményei, anyagi lehetőségei. Az is láthatóvá vált, hogy jelentős különbségek vannak a jelenkori és a korabeli feldolgozások megközelítései közt. Az épületeinkkel egyidős szakirodalom történeti formajegyekhez való viszonyulása, gyakorlati megközelítése, a szükséges épületanyag megvalósításának igényes, ám költséghatékony módozatai, a felhasználható anyagok változatossága, a környezethez és helyi elvárásokhoz igazodása nagyobb hangsúlyt kapott.

A tanulmány Árkay Bertalan templomépítészetének ismertetésével folytatódik. Az építészettörténeti jelentőségű városmajori templom alkotójának 1945 utáni működése eddig még kevésbé volt ismert. Emiatt az életmű tárgyalása két kérdésre fókuszált. Az egyik Árkay templomainak azonosítása, a másik azok építészettörténeti jelentőségének tisztázása volt.

A kutatás tizennégy megépült, egy megkezdett, de később lebontott templomot, ezek mellett pedig számos műemléki (stílusban tartott) vagy műszaki jellegű felújítást tulajdonít Árkaynak. Templomépítészete az épületek nagyságrendjét tekintve két csoportra osztható.

Gerjen, Hort és Taksony temploma mind méretében, mind a kidolgozottsága tekintetében a nagyobb szabású épületek közé tartozik. Bár szakirodalmi fogadtatásuk vegyes, értekezésemben a történeti formákkal élő Gerjen és Hort, és az eredeti tömegformálással kísérletező Taksony esetében is megtaláltam azokat az építészettörténeti kapcsolódási pontokat, amik beleillesztik e műveket a második világháború előtt megindult építészeti, templomépítészeti megújulás legfontosabb áramlatába. További példáim azonban azt is bizonyítják, hogy 1945 után Európa-szerte folytatódott a modern és történeti formakészletet ötvöző irányzat, s Árkay ekkor keletkezett épületei ezzel is rokoníthatóak. Végül Árkay történetiséghez való viszonyával, valamint az épületek formai jegyeinek ismétlődésével foglalkozom. Előbbinél a nemzetközi kitekintés bizonyítja azt az általános tendenciát, ami ennél az épülettípusnál a hagyományos, történeti tömeg- és részletkezelés tartós továbbélését bizonyítja. Utóbbinál szintén korabeli nemzetközi példák igazolják az építészek napi gyakorlatához tartozó egy-egy terv, illetve megoldás részleges, vagy egy az egyben történő ismétlődését. Ahogyan azt is, hogy ezek építészettörténeti tárgyalása ma már a szakmai beszéd része.

Az értekezés ötödik fejezete Csaba László két, korszakunkra eső temploma építészettörténeti értékelését, építés- és fogadtatástörténetét állítja középpontba. Kutatásaim tisztázták a Cserépváralján és Hollóházán épült templomok tervezési és keletkezési körülményeit. Rátaláltam eddig ismeretlen tervekre is, melyek azt mutatják, hogy mindkét helyen homlokzati tornyos, hagyományos formai megoldású templom volt az egyházközség eredeti elképzelése. Cserépváralján az építkezés költségei, a méretbeli meghatározottság és a tervezőváltás írta fölül az eredeti elképzelést. Hollóházán pedig az, hogy az Iparterv vette át az építkezést. Csaba cserépváraljai templomhoz készült ismeretlen terve megmutatta épületkoncepciójának azokat az elemeit, amelyekről ő az alaprajzi megkötöttség ellenére sem volt hajlandó lemondani. Ezek: a terméskő–beton–üveg hangsúlyos használata, az oltár felé emelkedő földémmegoldás, és az azt hangsúlyozó fényhatások kialakítása. A tervezővel készült interjú és Csaba későbbi írásai is azt bizonyítják, hogy templomai tervezésekor a térhatások, részletmegoldások komplett rendszerében gondolkodott, ahol az egyes formai elemeket tudatosan komponálta jelentés-teli egészé.

Hollóháza esetében a kutatás tisztázta a tervezés pontos idejét, és a megvalósítás körülményeit. Itt is külön fejezetben tárgyalom a tervezést befolyásoló tényezőket. Míg Cserépváralján 1959–1960-ban a már meglévő terméskő, illetve a tanteremnyi alapterület volt a tervezés sorvezetője, addig Hollóházán az Iparterv a legkorszerűbb építéstechnológiákkal és anyagokkal volt jelen. Csaba László Cserépváralján az építőanyagot, Hollóházán a templom homlokzati és befoglaló formáját telíti bibliai jelentéssel. Értekezésemben Cserépváralja

aszimmetrikus épülettömegének és speciális megvilágítási módjának, illetőleg Hollóháza, a korszak háromszög, vagy sátor szimbolikával operáló formai megoldásának is megtaláltam a templomainkkal egyidős és egyenrangú nemzetközi párhuzamait. A tervezővel foglalkozó fejezet végén a két templom fogadtatástörténetét ismertetem.

Külön fejezetben mutatom be azokat az eddigi még kevésbé ismert épületeket is, melyek érvényes válaszokat adtak a templomépítészet korabeli formaproblémáira, és nemzetközi összevetésben is megállják helyüket. Rakamaz (1949–1960) templomát Zsanda János, Dunaharaszti terveit (1958 és 1961e) Laczkovics András, Kaskantyúút (1963) Kovács Attila, Hévíz-Fürdőtelepét (1964–1969) Vándor Ferenc tervezte. Ezek az épületek, illetve tervek a szabályos kubusokból építkezés korszakra jellemző kitűnő példái. Szűcs temploma (1967–1968) henger alakú épülettömegével, a belső lépcsőzetes megoldásával formailag egyedülálló, s a II. Vatikáni Zsinat liturgikus újításai szerint az aktív részvétel jobb megvalósulását célozza meg. Engelberth György 1962-ben tervezte Bodroghalom templomát. Az építési engedély megszerzésének nehézségei miatt csak 1964-ben felszentelt templom a Hollóháza kapcsán említett háromszög szimbolika formai kialakítására adott másik válasznak tekinthető. A sátorformának ugyanis létezett a korban egy olyan megvalósulási formája is, ahol a hosszanti falak nem futnak le a földre, csupán a tető vonalát folytatják támaszok úgy, hogy az oldalakon és a véghomlokzatokon is háromszögű felületek jöjjenek létre.

Az értekezés főbb eredményei

Az értekezés a korszak épületanyagának alapkutatásra épülő feltárására, az építéseket meghatározó anyagi és szellemi körülmények vizsgálatára, az építések tájékozdási lehetőségeinek jobb ismeretére fókuszált. Az ezáltal láthatóvá tett épületanyag a későbbiekben további lehetséges kutatási és megközelítési lehetőségeket jelent. Írásomban jelentős hangsúlyt kapott az építkezések megvalósulási, történeti háttérének és az építések tájékozdási lehetőségeinek vizsgálata. A hazai templomépítészet nemzetközi építészettörténetbe való elhelyezéséhez elméleti szinten a kortárs szakirodalom irányzatai már utat nyitnak.

Az értekezés elsőként publikálja Árkay Bertalan 1945 utáni épületeinek jegyzékét, és a korszak római katolikus templomépítészetének 1945 és 1970 közti adattárát.

Publikációk az értekezés témakörében

Lantos Edit: Logikai készlet. Új építésű római katolikus templomok (1960–1970). *Ars Hungarica* 44. 2018: 2. 163–191.

Lantos Edit: Enumeratio és ékesség. Árkay Bertalan 1945 utáni (usque) 12 temploma. *Művészettörténeti Értesítő* 66. 2017: 2. 243–272.

Lantos Edit: A Salzburgi vázlat és a csonkolt téglatest. Két esettanulmány Árkay Bertalan (1901–1971) és Csaba László (1924–1995) életművéből. *Ars Hungarica* 43. 2017b: 2. 215–233.

Lantos Edit: „Szabad vallásgyakorlatot biztosít alkotmányunk minden becsületes dolgozónak.” Az egyházi építkezésekre vonatkozó kérelmek, érvelések, azok alapja és háttere 1957 és 1960 közt. *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 64. 2016: 90–109.

Lantos Edit: Bauhaus? Modern barokk? Árkay Bertalan Horton (1954) és Taksonyban (1958) épült templomainak építéstörténetei és tervei. *Művészettörténeti Értesítő* 65. 2016: 2. 319–343.

Lantos Edit: A falu összefogásának gyümölcse. Ötvenéves Váraszó temploma. *Keresztény Élet: Katolikus Hetilap* 24. 2016: 26. 4.

Lantos Edit: Templom, idegenforgalmi érdekesség, bunker? Hollóháza templomának építés- és fogadtatás-története 1959–1967. *Ars Hungarica* 41. 2015: 1. 64–73.

Lantos Edit: Templomépítések 1945 és 1989 között. I. Bevezető, Budakeszi–Makkosmária, 1768–1946, Megyaszó, 1946–1951. *Új Ember* 2015. 08. 02. 14; II. Szedres, 1947–1956, Hort, 1949–1954, Cserépváralja, 1958–1961. *Uo.* 08. 09. 14; III. Móricgát, 1958–1959, Bodroghalom, 1966. *Uo.* 08. 16. 13; IV. Hollóháza, 1957–1967, Szúcs, 1966–1968. *Uo.* 08. 23. 13.

Lantos Edit: 1958 és a templomépítés divatja. In: Ö. Kovács József–Kunt Gergely szerk.: *A politikai diktatúra társadalmiasítása: Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás.* Miskolc, 2009. 30–43.

Lantos Edit: Római katolikus templomépítészet Magyarországon 1945 után. Az 1945 és 1957 közötti időszak. *Művészettörténeti Értesítő* 58. 2009: 2. 223–244.

Lantos Edit: Három–négy egyszerű pasztellszín: a II. Vatikáni Zsinat rendelkezéseinek hatása a templomokra és a templomba járókra. *Utóirat: A Régi-Új Magyar Építőművészet Melléklete* 8. 2008: 46. 42–46.

Lantos Edit: A magyar építészek tájékozódási horizontja 1957 és 1965 közt. In: Lantos Edit–Uhl Gabriella szerk.: *Postera crescam laude recens: Tanítványi tisztelgés Keserü Katalin születésnapjára.* Budapest, 2006. 82–110.

Lantos Edit: A „hatvanas évek” római katolikus templomépítésze Magyarországon. Szakdolgozat. ELTE Művészettörténeti Intézet, 2006.

Lantos Edit: Emberé a munka. Szúcs, plébániatemplom. *Régi-új Magyar Építőművészet* 2003: 6. 25.